

*Мельничук О. П.,**аспірант кафедри теорії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМВІДНОСИН РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ДЕРЖАВИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу основ взаємовідносин релігійних організацій та держави, аналізується їх сучасний стан та проблемні сторони. Також у статті запропоновані ґрунтовні висновки та пропозиції, щодо методологічних основ взаємовідносин релігійних організацій та держави.

Ключові слова: метод, методологічні основи, релігійні організації, держава, взаємовідносини.

Постановка проблеми. Методології притаманний передовий та фундаментальний характер, її значення неocenенне для здійснення усіх наукових досліджень у пізнанні тематик правової сфери, в тому числі надзвичайно важливих взаємовідносин між релігійними організаціями та державою. Ґрунтовне комплексне дослідження можливе лише у разі виявлення усіх істотних питань по методології. Внаслідок цього робота набуває чіткої структури, має логічний зв'язок між усіма складовими, наповнена максимально якісним змістом доступно для сприйняття фахівцями мовою. Розкриття методологічних основ взаємовідносин релігійних організацій та держави сприятиме розумінню техніки проведення дисертаційного дослідження, усвідомленню способів аналізу тих чи інших питань по тематиці, вірності застосування при повному аналізі історичних, порівняльно-правових, системно-структурних та інших підходів.

Тематики методологічних основ взаємовідносин релігійних організацій та держави торкалися у тій чи іншій мірі у своїх працях наступні науковці: І.А. Бальжик, Д.О. Вовк, Ю.В. Кривенко, М.В. Крумаленко, Г.В. Лаврик, І.В. Міма, В.Ф. Піддубна, Г.Л. Сергієнко, Ю.Ю. Фисун, В.Д. Фучеджі та інші. Тим не менш, зазвичай, у працях вказаних авторів проблематика методології взаємовідносин релігійних організацій та держави розкривається фрагментарно без комплексного правового дослідження, що й обумовлює потребу проведення більш всебічного наукового аналізу даного питання.

Виклад основного матеріалу. Метод трактується і як органічно цілісна, складна система прийомів, способів, що використовуються для пізнання предмета, розкриття закономірностей його функціонування і розвитку у повноті і всебічності [1, с. 365]. Метод за своєю природою здатен охоплювати різного роду способи, прийоми, засоби вивчення тощо [2, с. 23]. Метод в науці також розуміють як сукупність прийомів і операцій, з допомогою яких здійснюється пізнання. Метод є інструментом [3, с. 5–6].

Юридичний метод конкретизує предмет юриспруденції, який формується у відповідну юридичну теорію як взаємозгоджену систему знань про державу та право, висловлену в поняттях [4, с. 5]. Таким чином, можна констатувати, що метод наукового дослідження взаємовідносин релігійних організацій і держави є цілісною та комплексною, структурованою та організованою сукупністю способів, прийомів та принципів науково-пізнавального дослідження, що використовуються для отримання об'єктивних знань у сфері взаємовідносин релігійних організацій і держави.

Визначаючи структуру діалектики, варто виокремити її головні елементи: принципи, закони і категорії. Категорії діалектики – це поняття, які відображають загальні, суттєві властивості, сторони, зв'язки, відношення предметів і явищ реальної дійсності та мислення. До них належать наступні: причина і наслідок; сутність і прояв; одичне та загальне; зміст і форма; необхідність і випадковість; кількість і якість; розвиток, рух, структура, елемент тощо. Категорії та закони діалектики як відображення реального світу в свідомості людини мають об'єктивний характер, виражають загальні закономірності природи і суспільства. Разом з тим вони за своєю формою мають суб'єктивний характер, оскільки їх носієм є суб'єкт пізнання – людина. Загальний, суттєвий зв'язок предметів і явищ реального світу проявляється в законах діалектики, головними з яких є: 1) закон єдності та боротьби протилежностей, що відображає найголовніше у розвитку – його джерело, яким є протиріччя як взаємозв'язок і взаємообумовленість протилежностей; 2) закон взаємного переходу кількісних змін у якісні, що розкриває механізм розвитку як поступове нагромадження кількісних змін, яке в певний момент з необхідністю обумовлює докорінні якісні перетворення, виникнення нової якості, що, відповідно, здійснює зворотний вплив на характер і темпи кількісних змін; 3) закон заперечення заперечень, який виражає поступальний, послідовний характер розвитку явищ і процесів реального світу, показує, що поступальний розвиток має форму висхідної спіралі (а не кола або прямої лінії); це процес, який начебто повторює пройдене, але на вищій сходиці [5, с. 76]. Більше того, для діалектичного методу мають значення не лише загальні закони розвитку дійсності, до прикладу, перехід кількісних змін у якісні, єдність та боротьба протилежностей, заперечення заперечення, однак і такі категорії діалектики, як явища і суть, причина та наслідок, зміст і форма, потреба й випадковість, дійсність і можливість, свобода та необхідність й інше. Діалектичний метод виступає аналогом загальних зв'язків і відносин дійсності [6, с. 3–4].

В основі діалектичного методу пізнання є те, що навколишній світ розцінюється єдиним цілим, де кожна річ, явище як єдність різноманітного нерозривно пов'язані з іншими явищами, речами і всі вони безперервно взаємодіють один з одним. Відтак, будь-який науковий аналіз може бути істинним та ефективним тільки за умови, що досліджено всю сукупність її внутрішніх і зовнішніх сторін, зв'язків, відношень [3, с. 4–8].

Отже, діалектичний метод у контексті нашого дослідження вказує на потребу проведення наукового аналізу усіх явищ, які відбувалися в суспільстві з часів появи релігійних організацій (церкви) та держави. Діалектичний метод вказує на потребу врахування усіх наявних умов для розвитку релігійних організацій (церкви) і держави, які так чи інакше відображалися на їх взаємовідносинах. Необхідно врахувати при науковому дослідженні вплив тих чи інших факторів на формування взаємовідносин між релігійними організаціями (церквою) і державою.

Донедавна в науковому пізнанні переважав аналітичний підхід (звідси слово «аналіз» стало синонімом наукового дослідження взагалі), що як метод наукової діяльності не втратив

свого значення дотепер. Однак у тих областях знання, де аналітично добутого матеріалу скопилось досить багато, виникає насувна потреба в його інтеграції й систематизації, що може бути успішно зроблено лише на основі системного підходу, який органічно сполучає в собі й аналіз, і синтез. Таким чином, системний підхід можна вважати результатом посилення інтегративних тенденцій у пізнанні на сучасному етапі розвитку науки. Найбільш помітні ці тенденції стають із другої половини XIX ст. [7, с. 17].

Так, системний метод є одним з головних напрямків методології наукового пізнання, мета і завдання якого полягають у вивченні об'єктів в якості систем. В літературі серед науковців немає єдиного підходу до розуміння та застосування системного підходу. В доктрині наводяться наступні трактування чи визначення системного підходу: 1) інтеграція, синтез розгляду різних боків явища або об'єкта; 2) адекватний засіб дослідження і розробки не будь-яких об'єктів, що доволно називаються системою, а лише таких, котрі є органічним цілим; 3) вираження процедур подання об'єкта як системи та способів їх розробки; 4) широкі можливості для одержання різноманітних тверджень та оцінок, які передбачають пошук різних варіантів виконання певної роботи з подальшим вибором оптимального варіанта [8, с. 27–31].

До фундаментальних завдань, розв'язуваних сьогодні у сфері становлення й розвитку методології системного дослідження, належать наступні: побудова понять і моделей для системного подання об'єктів, розробка прийомів й апарата опису всіх параметрів системи: типу зв'язків, відносини із середовищем, ієрархії будови, характеру керування, побудова формалізованих – знакових, ідеальних, математичних – систем для опису реальних системних об'єктів і можливості застосування правил логічного висновку. У конкретних науках на рівні спеціальної методології здійснюються системні розробки з використанням конкретних методів, прийомів системного аналізу, застосовуваних саме для даної області дослідження [7, с. 14].

А. Є. Конверський, аналізуючи дане питання, наводить ряд вимог до системного підходу: а) виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не можна звести до суми властивостей цих елементів; б) аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури; в) дослідження механізму взаємодії системи і середовища; г) вивчення характеру ієрархічності, характерного такої системи; д) забезпечення всебічного багатогранного опису системи; е) розгляд системи як динамічної цілості, що розвивається [9, с. 33].

Структура системи слугує вже не відношенням елементів, а відношенням їхніх відношень, що утворюють переважно східчасту ієрархічну конструкцію. Знання і структури системи – це знання закону, відповідно до якого народжуються елементи системи та відношення між ними (в просторі, в часі чи в іншій координаті) [10, с. 28–29].

Системи класифікують за різними ознаками. Наприклад, розрізняють системи матеріальні та ідеальні. До матеріальних належать системи живої і неживої природи й соціальні системи, які існують незалежно від суб'єкта. Ідеальні системи відносно правильно відображають властивості і закономірності об'єктивно існуючих у природі й суспільстві матеріальних систем. Типовим прикладом ідеальної системи є наукова теорія, яка дає цілісне відображення конкретної галузі об'єктивного світу [11, с. 11–22].

Системний підхід зумовлений потребою одержання цілком конкретного результату, коли неможливо чекати, що цей ре-

зультат з'явиться сам собою, природним шляхом, і доводиться конструювати його за умов часових та ресурсних обмежень, а також ускладнення суспільних процесів [12, с. 9].

Виходячи з вищевказаного, можна резюмувати, що при використанні системного методу у процесі дослідження взаємовідносин релігійних організацій та держави потрібно використовувати чіткий підхід до аналізу наукових матеріалів по даній тематиці, визначення конкретних елементів системи взаємовідносин між релігійними організаціями та державою, структурованого їх розгляду та здійснення логічного аналізу. Так, адже кожен теоретично-практичний аспект взаємовідносин релігійних організацій та держави посідає самостійне місце у цілісній системі їх існування.

Схожим і наближеним до вищезазначеного є структурно-функціональний метод, який полягає у виділенні структурних елементів в системі і визначення їх ролі (функцій) [13, с. 61]. Структурно-функціональний аналіз включає вивчення функціональних залежностей елементів системи, єдності інститутів влади, відповідності їхньої дії (функціонування) потребам суб'єктів, виявлення того, як реалізується потреба в пристосуванні системи до середовища, що змінюється. Функціональний підхід вимагає вивчення залежності між різними явищами і навколишнім середовищем. Наприклад, між рівнем соціально-економічного розвитку і ступенем демократизації суспільства, між економічним і політичним плюралізмом, між культурою, традиціями і політичною активністю населення [14, с. 156]. Отже, структурно-функціональний підхід при дослідженні тематики взаємовідносин релігійних організацій та держави передбачає наукове дослідження залежності між різними явищами і навколишнім середовищем (соціальних, економічних, правових, політичних, культурних чинників), які у своїй сукупності впливали і впливають на процес взаємодії та співпраці між релігійними організаціями і державою. Також даний метод включає вивчення залежностей елементів системи взаємодії релігійних організацій та держави, відповідності їхнього функціонування потребам суспільства.

Сутність порівняльно-правового методу полягає у порівнянні відмінних та спільних рис між явищами [4, с. 15]. Порівняти – це зіставити одне з іншим з метою виявити їх співвідношення. Найпростіший і важливий тип відносин, що виявляються шляхом порівняння, – це відносини тотожності і відмінності. Слід мати на увазі, що порівняння має сенс тільки в сукупності однорідних предметів, що утворюють клас. Порівняння предметів в класі здійснюється за ознаками, істотними для даного розгляду, при цьому предмети, порівнювані за однією ознакою, можуть бути непорівнянні по іншому. Порівняння є основою такого логічного прийому, як аналогія, і служить вихідним пунктом порівняльно-історичного методу. Це той метод, за допомогою якого шляхом порівняння виявляється загальне і особливе в історичних та інших явищах, досягається пізнання різних ступенів розвитку одного і того ж явища або різних співіснуючих явищ. Цей метод дозволяє виявити і зіставити рівні у розвитку досліджуваного явища, що відбулись зміни, визначити тенденції розвитку [15, с. 28].

Досвід свідчить, що порівняльний метод діє більш ефективно та якісно, якщо автор: 1) викладає найбільш суттєві матеріали, які стосуються національного права у кожній країні; 2) використовує їх як основу для поглибленого критичного аналізу; 3) пропонує власні висновки, які мають значення для тлумачення свого національного права [16, с. 14].

Отже, порівняльно-правовий метод взаємовідносин релігійних організацій та держави включає в себе співставлення загального та особливого в усіх явищах, що мають безпосеред-

ній зв'язок із відносинами між релігійними організаціями та державою. Його місія полягає у виявленні змін, які відбувалися впродовж певного періоду розвитку таких взаємовідносин, а також тенденцій їх подальшого розвитку. Також великого значення при застосуванні даного методу набуває порівняння національного та зарубіжного досвіду, виявленні спільних та відмінних рис.

Історичний метод має широкі пізнавальні можливості, адже: 1) він дає змогу розкривати суть досліджуваних явищ у тих випадках, коли вона не є очевидною, на підставі наявних фактів; виявляти загальне і таке, що повторюється, необхідне й закономірне, з одного боку, і якісно відмінне – з другого; 2) дає можливість виходити за межі явищ, що вивчаються, і на основі аналогій доходити широкі історичних узагальнень та паралелей; 3) допускає застосування всіх інших методів, вживаних в історичних дослідженнях, але є менш описовим, ніж історико-генетичний метод [17, с.187–188].

Метод синтезу (від грец. *synthesis* – поєднання, з'єднання, складання) – це об'єднання, реальне і розумове, різних сторін, частин предмета в єдине ціле. Це не довільне, екліктичне поєднання розрізнених частин, «шматочків» цілого, а діалектична єдність з виділенням сутності [9, с. 30]. Об'єкт у синтезі становить єдність протилежностей, при цьому відтворюються його виникнення і розвиток. Якщо спочатку синтез виступає в аналізі, то потім включає аналіз у себе [9, с. 24]. Результатом синтезу є абсолютно нове утворення, властивостями якого є не тільки зовнішнє з'єднання властивостей компонентів, але також і результат їх внутрішнього взаємозв'язку і взаємозалежності [15, с. 32]. Тому, окремі періоди взаємовідносин релігійних організацій та держави розглядаються як фрагменти їх цілісної суспільно корисної взаємодії, які впливають одні на одних, перебуваючи у безперервній взаємодії.

Щодо індукції (лат. *inductio* – наведення) – це метод пізнання, за яким із приватних фактів та явищ виводяться загальні принципи й закономірності, тобто при використанні цього методу логіка мислення розвивається від конкретного до загального [18, с. 26–27].

Висновок. З проведеного аналізу випливає, що методологічні основи дослідження взаємовідносин релігійних організацій та держави дозволяють з'ясувати основоположну правову та соціальну сутність і значення цих процесів для правової доктрини, кожного громадянина України окремо та України загалом, максимально обґрунтувати роль того чи іншого аспекту їх взаємодії і відповідно впливу її на державні та суспільні процеси, формування правової свідомості населення, політичних поглядів, культурних вподобань та людських цінностей.

Література:

1. Сырых В.М. Логические основания общей теории права. / В.М. Сырых. – М., 2000. – 527 с.
2. Матузова Н.И. Теория государства и права. / Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М., 1997. – 672 с.
3. Костицкий М.В. Деякі питання методології юридичної науки / М.В. Костицкий // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – № 1. – 2013. – С. 3–11.

4. Скакун О.Ф. Теория держави і права / О.Ф. Скакун. – Х., 2008. – 656 с.
5. Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 124 с.
6. Недбайло П.Е. Методологические проблемы советской юридической науки. – Киев, 1965. – С. 7–37.
7. Глухарев С.М. Конспект лекцій з курсу «Методологія наукових досліджень» (Методологія економічних досліджень) (для магістрів спеціальності 8.03050401 «Економіка підприємства») / С.М. Глухарев; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 112 с.
8. Корбутяк В.І. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Навчальний посібник. – Рівне: НУВГП, 2010. – 176 с.
9. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А.Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
10. Корбутяк В.І. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Навчальний посібник. – Рівне: НУВГП, 2010. – 176 с.
11. Глухарев С.М. Організація, методологія та ведення наукових досліджень [Електронний ресурс] / Укл.: Г.М. Дядюра, О.Е. Пчелінцева, А.М. Петренко; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси: ЧДТУ, 2008. – 96 с.
12. Сагатовский В.Н. Системная деятельность и ее философское осмысление / Материалистическая диалектика и системный подход. Межвуз. Сб. / В.Н. Сагатовский. – 208 с.
13. Шейко В.М. Організація і методика науково-дослідної діяльності. / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарченко. – 2-е вид. – К., 2002. – 295 с.
14. Воронкова В.Г. Управління людськими ресурсами: філософські засади [Текст]: навчальний посібник / В.Г. Воронкова; під ред. д. ф. н., проф. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 576 с.
15. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень. [текст]: навч. Посіб. / Г. О. Бірта, Ю. Г. Бургу – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 142 с.
16. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кётец. – Т. 1: Основы; пер. с нем. – М.: Международные отношения, 2000. – 480 с.
17. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования / И.Д. Ковальченко. – М.: Наука, 2003. – 476 с.
18. Грабченко А.І., Федорович В.О., Гарашенко Я.М. Методи наукових досліджень: Навч. посібник. – Х.: НТУ «ХП», 2009. – 142 с.

Мельничук О. П. Методологические основы взаимоотношений религиозных организаций и государства

Аннотация. Статья посвящена анализу основ взаимоотношений религиозных организаций и государства, анализируется их современное состояние и проблемные стороны. Также в данной статье предложены основательные выводы и предложения по методологическим основам взаимоотношений религиозных организаций и государства.

Ключевые слова: метод, методологические основы, религиозные организации, государство, взаимоотношения.

Melnychuk O. The methodological foundations of relationship of religious organizations and the state

Summary. This article analyzes foundations of relationship of religious organizations and state, their current state and problem sides. This paper provides sound conclusions and proposals on methodological bases of relations of religious organizations and the state.

Key words: method, methodological foundations, religious organizations, state, relationship.